

Vybrané determinanty socio-ekonomického úspechu vidieckych areálov

Vladimír SZÉKELY

Abstract: *The paper explores the now widespread use of the term “successful rural area” and influence of selected endogenous and exogenous determinants of rural socio-economic success. It is shown that both groups of determinants of rural success are very strongly interconnected. The multidisciplinary research is necessary for understanding and explanation of spatially differentiated rural development success.*

Keywords: *areas of socio-economic success, rural areas, endogenous and exogenous determinants of spatial success*

Úvod

V dôsledku silných koncentračných tendencií v rozmiestňovaní ekonomických aktivít, ktoré boli sprevádzané zosilneným urbanizačným procesom, sa vidiecke oblasti Slovenska v druhej polovici 20. storočia vyľudňujú a ich rozvojový potenciál sa výrazne znižuje. Vidiecke areály získavajú viac-menej všeobecne prijímaný status problémových území. Následné politické a ekonomické zmeny, ktoré naštartovali transformáciu celej spoločnosti, boli impulzom pre výraznejšiu priestorovú diferenciáciu vidieka. Vidiek sa prestáva chápať ako homogénna priestorová jednotka formovaná a udržiavaná štátnym paternalizmom s ambivalentnými rozvojovými dopadmi. Priestorová redistribúcia obyvateľstva, ktorá je produktom suburbanizačného procesu a ekonomická reštrukturalizácia sprevádzaná priestorovou disperziou ekonomických subjektov vytvorili šancu aj pre selektívnu revitalizáciu vidieka. Cieľom príspevku je v kontexte termínu „úspešný vidiecky areál“ poukázať na vplyv vybraných endogénnych a exogénnych faktorov socio-ekonomického rozvoja vidieckeho priestoru, ktorý rezultuje do mediálne vytváraného diferencovaného obrazu vidieckeho (ekonomického) rozvojového úspechu, resp. neúspechu.

Termín „úspešný vidiecky areál“

V súčasnej humánnej geografii existuje niekoľko relevantných pojmov popisujúcich buď niečo abstraktné (kvalita života, rozvoj), alebo reálne a veľmi komplikované (región), ktoré nie sú jednoznačne vnímané, definované a interpretované. Je zrejmé, že aj termín „úspešný vidiecky areál“ zložený zo slov, ktoré vyjadrujú na jednej strane niečo abstraktné (úspech) a na strane druhej niečo reálne existujúce, ale veľmi komplikované (vidiecky areál), nebude jednoznačne vnímaný, definovaný a interpretovaný.

Na vnímanie vidieckosti a následného vymedzenia vidieckych areálov je možné nazerať z viacerých zorných uhlov (napr. Elands a Wiersun, 2001, Hurbánek, 2008). Niektorí autori (napr. Czapiewski, 2010, Székely a Michniak, 2009) uprednostňujú pri definovaní a vymedzovaní vidieka predovšetkým z pragmatických dôvodov administratívny prístup a za vidiek pokladajú katastrálne územia základných administratívnych jednotiek (obec, gmina), ktoré nezískali status mesta. Aplikovaním uvedeného prístupu je možné konštatovať, že na Slovensku žilo v čase posledného *Sčítania ľudu, domov a bytov (2001)* v 2745 vidieckych obciach (95,2 % z celkového počtu obcí Slovenska, čo znamená, že výrazne dominovali v sídelnej štruktúre Slovenska) len 43,5 % z celkového počtu obyvateľov štátu (Székely, 2003).

Predstava o úspechu je vysoko individuálnou, subjektívnou záležitosťou každého človeka, ktorého dynamické vnímanie úspechu je ovplyvnené zmenami v jeho hierarchii hodnôt. Prakticky nie je možné jednoznačne a vo všeobecnosti vedecky striktno definovať úspech. V kontexte úspechu vidieckych areálov na to poukazujú Perlín a Šimčíková (2008), ktorí upozorňujú na rozdielne názory na úspech a úspešnosť v závislosti od záujmov jednotlivých skupín vidieckych aktérov (trvalo bývajúcí obyvatelia vidieckych obcí spolu s predstaviteľmi neziskových a neformálnych organizácií, predstaviteľmi miestnej vlády, predstaviteľmi štátu a vyšších územno-správnych jednotiek). V snahe o komplexné uchopenie

predstavy o úspešnej vidieckej obci definujú úspešnú vidiecku obec ako obec, ktorá by mala spĺňať šesť, viac-menej diskutabilných, kritérií:

1. obyvateľstvo obce je relatívne mladé a celkový počet obyvateľov vzrastá (demografické ukazovatele),
2. v obci sú prítomné rozvojové aktivity (ekonomické ukazovatele),
3. obec je pekná (estetické hľadisko),
4. obec je dostatočne vybavená infraštruktúrou (hľadisko vybavenosti obce),
5. život v obci je bohatý (politické aktivity a kultúrny život bývajúceho obyvateľstva),
6. správne fungujúca obec (funkčnosť obce).

Sumarizujúc svoje predstavy, Perlín a Šimčková konštatujú, že úspešná vidiecka obec by mala byť synonymom obce s bohatým sociálnym a kultúrnym životom a s vysokou ekonomickou aktivitou miestneho obyvateľstva.

Pomerne obširnejšie sa problematike úspešných vidieckych areálov venuje poľský geograf Czapiewski (2010), ktorý sa domnieva, že o úspechu môžeme hovoriť len vtedy, keď sú uspokojené sny a priania v simultánnej rovnováhe všetkých zložiek života. Stav nevyvážených životných parciálnych úspechov a neúspechov nie je možné podľa neho pokladať za stav úspechu. Úspech musí v sebe obsahovať komplexnosť. Svoju predstavu a interpretáciu termínu „úspech“ transformuje (a rozširuje o adjektívum *socio-ekonomický*) a následne aplikuje na koncept „úspešného vidieckeho areálu“, ktorý má byť odpoveďou na sériu otázok dotýkajúcich sa samotnej podstaty existencie, genézy, priestorovej delimitácie a priestorovej diferencovanosti vidieckych areálov úspechu. Špeciálnu pozornosť venuje nielen identifikácii endogénnych a exogénnych podmienok a faktorov, ktorých produktom sú úspešné vidiecke areály, ale aj špecifčnosti definovania priestorového úspechu a jeho následného merania.

Úspech, a špeciálne úspech vidieckych areálov, sa u Czapiewského spája s komplexným, relatívne vysokým a stálym socio-ekonomickým (civilizačným) rozvojom vhodne zadaného priestorovej jednotky. Na základe štúdia literatúry vyčleňuje tri skupiny podmienok, ktoré je nutné analyzovať pri vymedzovaní úspešných (poľských) vidieckych areálov:

1. ekonomicko-finančné – korešpondujú s úrovňou aktivít a podnikania obyvateľstva a autorít samosprávnych teritoriálnych jednotiek,
2. socio-demografické – skladajú sa z demografických a edukačných charakteristík a prvkov humánneho a sociálneho kapitálu,
3. infraštruktúrálno-environmentálne – charakterizujú prvky technickej, sociálnej a komunikačnej infraštruktúry, ako aj kvalitu základných prvkov prírodného prostredia.

Všetky (splnená požiadavka komplexnosti) podmienky charakterizujúce socio-ekonomický (civilizačný) rozvoj priestorovej jednotky za pomoci celého radu špecifických indikátorov sú u úspešného vidieckeho areálu relatívne vysoké (nadpriemerné) a počas vymedzeného časového obdobia vykazujú kvantitatívne alebo kvalitatívne znaky stáloho progresu (splnená požiadavka stability). Czapiewski zdôrazňuje, že úspešným vidieckym areálom nemôže byť jednostranne rozvinuté územie, v ktorom by nadpriemernými hodnotami bola charakterizovaná len jedna podmienka priestorovej úspešnosti pri simultánnej existencii podpriemerných hodnôt druhej a/alebo tretej podmienky. Zároveň nemôže byť podľa Czapiewského úspešným vidieckym areálom územie, ktoré neprechádza nepretržitým rastom a pozitívnymi kvalitatívnymi zmenami (je potrebné zdôrazniť, že komparácie úrovne podmienok realizuje len v dvoch časových horizontoch, ktoré boli zvolené s cieľom vyjadriť dynamické zmeny prebiehajúce pod vplyvom politickej, ekonomickej a sociálnej transformácie poľskej spoločnosti na konci 20. storočia). Podstatnou črtou všetkých vymedzených úspešných areálov je ich relatívnosť. O priestorovom úspechu totiž vždy hovoríme vzhľadom k určitému priestorovému referenčnému a zároveň aj konfrontačnému bodu, ktorým pre nás môže byť vybraná obec, resp. vyššie priestorové jednotky (okres, kraj, štát, ...). V závislosti od charakteru referenčného bodu je potom možné priradiť k termínu *úspech* adjektíva popisujúce jeho veľkosť (lokálny, regionálny, celoštátny, ...).

Socio-ekonomické stratégie rozvoja vidieka

Rozvoj vidieka bol dlhé desaťročia tradične spájaný s exogénnou formou rozvoja, ktorá znamenala, že rozvojové impulzy a nevyhnutné prostriedky prichádzali z ústredí riadiacich a plánovacích orgánov. Vidiek bol v pozícii totálnej závislosti od rozhodnutí, ktoré sa uskutočňovali v nevidieckom prostredí a v hlavách ľudí, ktorí stratili bezprostredný kontakt s vidiekom. Výsledkom ich lokačných rozhodnutí je napr. aj súčasné priestorové rozmiestnenie priemyslu, ktoré odzrkadľuje proces socialistickej industrializácie a vytvára regionálnu štruktúru výrazne ovplyvňujúcu ďalšie investičné a podnikateľské rozhodnutia.

Rozvoj vidieka riadený zhora nadol je v súčasnom období dopĺňaný modelom endogénneho rozvoja, pre ktorý je charakteristické využitie multidimenzionálneho lokálneho a regionálneho vidieckeho potenciálu (lokácia a z nej vyplývajúca relatívna geografická poloha, prírodné zdroje, hodnoty kultúrneho dedičstva, ekonomickú úroveň a charakteristiky lokálnych spoločenstiev) prostredníctvom iniciovania a stimulovania lokálnych a regionálnych vidieckych komunít. Napriek tomu, že endogénny rozvoj nie je a ani nemá ambície byť všeliekom na všetky problémy vidieka, existuje v ekonomicky vyspelej Európe výrazná snaha pri plánovaní rozvoja vidieka postupovať smerom zdola-nahor, t.j. početné a adekvátne kompetencie a zodpovednosť za rozhodnutia a smery rozvoja presunúť na lokálne a regionálne samosprávne vlády.

Vybrané endogénne faktory socio-ekonomického rozvoja vidieka

a. Charakter lokality a relatívna geografická poloha

Vidiecka obec ležiaca v atraktívnom prírodnom prostredí má významný, ale v podstate len parciálny potenciál pre rozvojový úspech. V rovnakej situácii sa nachádza vidiecka obec ležiaca v tesnom susedstve veľkých miest, ktorá disponuje významným polohovým potenciálom, ale nemusí disponovať ďalšími parciálnymi potenciálmi relevantnými z hľadiska jej socio-ekonomického rastu. Napriek tomu je charakter vidieckej lokality a jej relatívna geografická poloha v mnohých prípadoch determinujúci prvok, ktorý ovplyvňuje potenciálne možnosti jej socio-ekonomického rozvoja a následne stabilitu a kvalitu života jej obyvateľstva. Procesy suburbanizácie sa objavujú vo väčšej miere prakticky len v zázemí väčších miest a tak naďalej zostáva pre obyvateľov slovenského vidieka typická dochádzka za prácou, vzdelaním a službami do mestských centier, v ktorých sa koncentruje politický, ekonomický a verejný život. S dochádzkou do miest a s prekonávaním vzdialenosti medzi vidieckou obcou a mestami rôznej hierarchickej úrovne sú spojené nevyhnutné časové a finančné náklady, ktoré sú výraznou bariérou socio-ekonomického rozvoja pre niektoré excentricky položené vidiecke obce.

b. Humánny a sociálny kapitál

Pre súčasné koncepcie lokálneho a regionálneho rozvoja je príznačný akcent na relevanciu humánneho a sociálneho kapitálu, ktoré sa považujú za rozhodujúce determinanty priestorového úspechu. Humánny kapitál tvorí miestna, vnútorne mimoriadne heterogénna komunita, ktorá je veľkosti a štruktúrne priestorovo diferencovaná.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že podstatne priaznivejšie predpoklady pre socio-ekonomický rozvoj majú vidiecke obce s vyšším počtom obyvateľom vhodnej vekovej, vzdelanostnej a ekonomickej štruktúry. Je však odôvodnené predpokladať, že práve tieto vidiecke obce sa môžu stať zdrojom humánneho kapitálu pre konkurenčné, predovšetkým mestské (často zahraničné) priestorové jednotky. Selektívna emigrácia mladých, vysoko vzdelaných a kvalifikovaných ľudí je predovšetkým z krátkodobého hľadiska vážnym problémom. Avšak v prípade ich návratu môže získať vidiecka obec ľudí zručnejších, skúsenejších a s väčšou zaangažovanosťou a podnikavosťou pre formovanie kvalitného lokálneho prostredia. V optimálnom prípade môže dochádzať v dôsledku ich formálnych aj neformálnych stretnutí k výmene informácií a k vzájomnému učeniu sa, čo vedie k ich vzájomnej kooperácii a následne k celkovému posilňovaniu sociálneho kapitálu vidieckej obce. Významnú úlohu tiež zohráva existencia, resp. absencia prirodzeného a všeobecne akceptovaného lídra vidieckej komunity (starosta obce, miestny kňaz), ktorý svojím entuziazmom a inovačným prístupom iniciuje, motivuje a priťahuje ľudí k zodpovednosti za socio-ekonomický rozvoj vidieckej obce a tým prispieva k zvyšovaniu kvality života jej obyvateľov.

Záver

Endogénny, priestorovo diferencovaný socio-ekonomický rozvojový potenciál vidieka (opísaný vyššie vo výrazne zredukovanej podobe) vytvára podhubie pre pôsobenie exogénnych faktorov rozvoja vidieka. Geografická poloha a existujúci humánny a sociálny kapitál vo výraznej miere determinujú schopnosť lokálnej komunity pohotovo reagovať na difúziu informácií a inovácií, ktoré môžu napomôcť rozvoju vidieka. Za úspech sa považuje napr. získanie externých finančných prostriedkov na rozvoj technickej a/alebo sociálnej infraštruktúry. Vidiecky žiadateľ, ktorý predstavuje endogénny činiteľ rozvoja, však musí vopred preukázať záujem a primerané schopnosti pre zorientovanie sa nielen

v komplikovanej problematike získavania finančných prostriedkov od bánk, štátu, resp. Európskej únie, ale aj v trhovom segmente špecifických, na tvorbu rozvojových projektov zameraných firiem.

Rôzne iné priame a nepriame výberové finančné stimuly patria taktiež k exogénnym faktorom, ktoré rozhodujú o výberovom priestorovom správaní sa ekonomických subjektov. Pretože ide o výberové (často politicky determinované) stimuly, ich využitie je záležitosťou schopností a/alebo lobingu lídrov vidieckych komunít. Z uvedeného vyplýva, že predovšetkým pochopenie a vysvetlenie dichotómneho obrazu úspešných a neúspešných vidieckych areálov je bádateľským problémom interdisciplinárneho výskumu, v ktorom má svoje nezastupiteľné miesto aj geografia.

Literatúra

- CZAPIEWSKI, K.Ł., 2010: Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim. *Studia Obszarów Wiejskich*, tomXXII, Warszawa, p. 219.
- ELANDS, B.H.M., WIERSUM, K.F., 2001: Forestry and rural development in Europe; an exploration of socio-political discourses. *Forest Policy and Economics*, 3, 5-16.
- HURBÁNEK, P., 2008: Recent developments in definitions of rurality/urbanity: focus on spatial aspect and land cover composition and configuration. *Europa XXI*, 17, 9-27.
- PERLÍN, R., ŠIMČÍKOVÁ, A., 2008: Criteria of a successful rural municipality. *Europa XXI*, vol.17, 29-43.
- SZÉKELY, V., 2003: Tourism in rural areas of Slovakia: economic development and/or sustainable development? *Geopolitical Studies*, 11 – Eastern dimension of European Union, 251-264.
- SZÉKELY, V., MICHNIAK, D., 2009: Rural municipalities of Slovakia with a positive commuting balance. In: Neuwirth, J., Wagner, K. (eds.). *Rural areas and development*, vol. 6 - Multifunctional territories: Importance of rural areas beyond food production. Warsaw (European Rural Development Network), 303-319.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu č.2/0096/09 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

Selected Determinants of Rural Socio-economic Success

Vladimír SZÉKELY

Summary: *Rural area is no longer seen as a homogenous spatial entity. Spatial redistribution of population, which is the product of suburbanization process, and economic restructuring accompanied by the spatial dispersion of economic subjects, are creating the chance for selective rural revitalization. Some rural areas use this chance for their socio-economic development success.*

The idea of success is highly individual, subjective matter for each one. Its dynamic perception of success is influenced by changes in its hierarchy of values. Therefore it is practically impossible to submit the general definition of (rural) success. According to Perlín and Šimčíková (2008) the perception and the interpretation of rural success depends on the interests of individual groups of rural actors (rural inhabitants and representatives of informal and non-governmental organizations, representatives of local self-governments, representatives of the state and regional self-governments).

The paper explores the now widespread use of the term “successful rural area” and influence of selected endogenous (geographical position, human and social capital) and exogenous (financial management) determinants of rural socio-economic success. It is shown that both groups of determinants of rural success are very strongly interconnected. The understanding and explanation of spatially differentiated rural development success is very complicated research problem and therefore the interdisciplinary scientific approach and co-operation is desirable.

Adresa autora:

RNDr. Vladimír Székely, PhD.
Geografický ústav SAV
Štefánikova 49
814 73, Bratislava
szekely@savba.sk